

השירה ותהום הזיכרון

”יש שירה גדולה שאינה שקולה או חרוזה, ויש גם שירה גדולה שנכתבת באבחה אחת. אבל אין שירה גדולה שיכולה להיכתב בלי ההתעמקות עם תהום הזיכרון. אין לשירה חומר מלבד זיכרון הקאשית הזה. מלבד הסוד הזה.”

משוררים אינם עוסקים בכתיבה. מלאכתם היא מלאכה אחרת. שהרי השירה לעולם אינה נכתבת יש מאין. השירה כולה היא מלאכה של שחזור. של כרייה מתהום זיכרון רחוקה. תהום שבעבור רוב האנשים אינה מושגת. רוב האנשים זקוקים למשורר כדי שיעלה מן התהום את צפונות החיים הנסתרות מהם. את כל מה ששוכן אי שם, אף שאינם מודעים לו. ואף שאין הם יכולים לבצע את מלאכת הכרייה הזו בעצמם, מעת שיתוודעו לדברי המשורר בצורתם הסופית, יחושו ברמ"ח איבריהם שכאן מדובר בסוד יקר ערך. במובן הזה, יש בשירה יסוד של שינוי. השירה אינה מעשה של בריאה, שכן הכל כבר טמון בסוד הדברים. ומי כמו המשורר יודע שאין עוד הפתעות מעבר למה שכבר טמון שם עמוק, בסוד הדברים. הניסיון להסביר זאת במילים נועד מראש לכישלון. תאלס איש מילטוס ניסה ונכשל. "הכל" – הוא אמר, "הכל!" – הוא אמר והוכיח. ועד היום איש אינו מאמין.

לפני שנתיים או שלוש חברה טובה שלי, פסנתרנית, סיפרה לי על פודקאסט ששמעה. היא מתעניינת מאוד בטיבם של הזיכרון ושל החלומות, והפודקאסט שעליו סיפרה לי עסק בזיכרון. תוכנית מן הסוג המדעי. מתברר שבכל פעם שאנו שולפים פיסת זיכרון, הוא נצרב מחדש באופן מעט שונה במוחנו. הרבה נחמה מצאתי בשיחה הזאת. מרוב שהפכתי בה בנבכי הזיכרון שלי, כבר איני יודע מה טיבו של הזיכרון הזה. אבל הידיעה שזיכרון אחד ויחיד יכול להיות צור מחצבתם של אלף תתי-זיכרונות נבדלים, גרמה לי להבין משהו יקר-ערך על השירה. כשם שכל ניסיון מודע להיזכר בדבר-מה כרוך בשינוי של אותו הזיכרון עצמו, כך גם השירה נכתבת בכל פעם מחדש באופן שונה, על אף שהמקור שלה זהה תמיד.

כל השירים נכתבים מאותו החומר. לאמיתו של דבר, לשירה אין ממש נושא, וגם אין ממש סגנון. המשורר יודע לעשות רק דבר אחד: להביט אל אמצע הדברים ולכרות

מתוכם את זיכרון הראשית. והוא החומר היחידי ממנו עשויה שירה. למעשה, המשורר אינו "יודע להביט" אל אמצע הדברים. המשורר מודע לקיומו של זיכרון הראשית, והוא מוצא את הדרכים להגיע אליו, לעלעל בו (ויש לו דרכים שיטתיות יותר ופחות). הוא יוצר למעשה רפליקה של הזיכרון, שאינה הזיכרון עצמו ואינה שום דבר מלבד הזיכרון עצמו. שכן, אף על פי שמקור השירה, החומר שלה, נותר תמיד אותו המקור, בכל פעם שנוגע בו המשורר הוא מעתיק אותו אל העולם בצורתו המקורית והשונה. חשוב להדגיש: אינני מדבר על זיכרון במובן היומיומי, ה"חילוני" של המילה. כוונתי אינה למאורע שקרה בעבר ונרשם בתודעתנו. בעבור המשורר אין בנמצא זמן עבר או זמן עתיד, וגם ההווה מוטל בספק. כאשר אני אומר "זיכרון הראשית" אני מדבר על היסוד של הבריאה. על הסוד.

למה הדבר דומה? כולנו מכירים את הרגע שבו אנחנו מנסים להיזכר בשם של אדם ששכחנו. ידענו את שמו של מישהו ידיעה גמורה, וכעת אנחנו מנסים נואשות להיזכר בו. בעצם, זאת פעולה מגוחכת למדי. שהרי אם שכחנו, איך אנחנו מצפים להיזכר? ובתודעתנו המפוזרת אנחנו מתחילים בניסיונות נואשים להיאחז ביד של זיכרון. זכורה לי האות דל"ת! לא דני, אני זוכר שזה היה שם ארוך יותר! (איך אתה זוכר אם שכחת?) אני זוכר שהשם העביר בי תחושה של... (ואנו נזכרים סוף סוף) דניאל! השם היה דניאל. זוהי בדיוק הפעולה שעושה המשורר, וזהו בדיוק השריר שהוא יודע להפעיל. אפשר לומר שלמשורר יש גישה אל תהום הזיכרון שאבד. שם כל הדברים שוכנים, והם החומר של השירה. והמשורר מתהלך בעולם, והוא רואה עץ. והוא רואה משהו שהוא מעבר לעץ. מתחת לעץ. לפני העץ ומאחוריו. והוא מתחיל לנסות ולהעלות את הדבר הזה על הכתב. הוא מתחיל לפשפש בזיכרון. ובמובן הזה, המשורר הוא אינדיבידואל. יש אינספור דרכים לבטא את הדבר הזה, כשם שיש אינספור זיכרונות ממאורע אחד, ואינספור גופים שונים לאותה הנפש. וסופו של המשורר האמיתי שיצליח לבטא את סוד השיר, כשם שצייר מבטא נפש שלמה (בריאה שלמה, חיים שלמים, שמחות, אכזבות ומוות מיוסר) בפורטרט אחד של נער.

המחשבה שהחומר שממנו עשויה שירה הוא מילים – בטעות יסודה. משורר אינו נותן דעתו על מילים, על שפה, או על סמלים. הוא אינו בורא יש מאין, והוא אינו טוען שורות שיר במשמעות או בחן. צדקו הסימבוליסטים, ובראשם סטפאן מלארמה ופול ואלרי, כשתיארו את זרמי המשמעות התת־קרקעיים של כל מילה ומילה, את הצבע שלה והריח שלה. אלא שמהאופן שבו הם כותבים על שירה נשקפת מודעות עצמית רבה מדי. אין מה לעשות, גם בהם מפעמת רוח מודרניסטית מדי. יש להם אמונה בכוחם לברוא רגשות אצל הקורא. ואני אומר, הרגש כבר שם. ובמקרה שיצליח המשורר לבטא זיכרון השייך לכולנו – את זיכרון הראשית – הוא יתפרץ והוא יורגש.

מובן שאינני מדבר על כישרון. אני מדבר על מתת, ועל פיתוח של יכולת מורכבת: היכולת להיזכר באופן מודע. זהו שריר שצריך לאמן. וגם אם יש משוררים שכל שעליהם לעשות הוא לשבת ולחכות לשיר שיכתב באבחה אחת, לא זו דרכם של משוררים. בעניין זה אפשר רק להחרות להחזיק אחרי פול ואלרי והצורך העז והבלתי מתפשר שלו ללטש את שיריו עד אינסוף, עד לקץ הימים. אמנם, ואלרי ראה בפעולה הזאת דרך להגיע לביטוי השלם והטהור ביותר של נפשו שלו, אבל אפשר לראות בזה גם דבר אחר: הליטוש

האינסופי הזה מביא את המשורר לבטא רפליקה מדויקת ככל האפשר של מה שאבד, של מה שנמצא באמצע הדברים ואחריהם. כמו במשחק זיכרון שמשחקים ילדים קטנים, כמו הניסיון המודע להיזכר בשם שנשכח. המשורר תוהה על כל מילה, על כל חרוז, על כל טור בשיריו, ומשווה אותם לאותו זיכרון אבוד ("הצליל הזה לא מדויק, נחוץ לי כאן צליל של דל"ת"), הוא מחליף מילים ("לא זה עדיין לא זה, אני זוכר שהיתה שם אווירה של...") – איך אמרה לאה גולדברג? "המשורר אינו מחפש חרוז, המשורר מוצא".

ככל שיכפיף את עצמו המשורר לתנאים מחמירים יותר, כן ייעשה התהליך שתוארת מודע יותר. ככל שיעמים על עצמו המשורר מגבלות נוספות, כך יגיע לבסוף למילה האחת והיחידה המתאימה. במרבית המקרים, ההיזכרות תיעשה מדויקת יותר (הרי הדבר מסובך הרבה יותר מהניסיון להיזכר בשם פרטי בן שתיים או שלוש הברות). זוהי כוחה של קונוונציה, זהו כוחם של הבית, השורה, המשקל, החרוז ושאר הקונוונציות המסורתיות. כתיבה במשקל היא הדוגמה המובהקת ביותר לפעולה של חציבה מודעת. הסיבה לכך היא בראש ובראשונה המרחק שיוצרת הקונוונציה משפת הדיבור. כאשר כותב המשורר טור שקול, הוא אינו יכול להתבלבל בין הניסיון האמיתי לבטא את זיכרון הראשית ובין הפיתוי לנסות ולטעון מילים במשמעות (שהיא תמיד סוג של זיוף). כאשר המשורר בוחר לכתוב שיר שקול, הוא מתמסר כל כולו לרמזים שנותרו בו ויעזרו לו לחצוב את הזיכרון שרק לו יש גישה אליו. זוהי פעולה של היזכרות מודעת. ממש כמו הניסיון להיזכר בשם שכבר שכחנו, אבל אנו עוד אווזים, בדרך קסם, באיזה שייר הבנה ומודעות על אודותיו. זוהי הדרך היעילה ביותר להבטיח התעמתות עם תהום הזיכרון. יש שירה גדולה שאינה שקולה או חרוזה, ויש גם שירה גדולה שנכתבת באבחה אחת. אבל אין שירה גדולה שיכולה להיכתב בלי אותה התעמתות. אין לשירה חומר מלבד זיכרון הראשית הזה. מלבד הסוד הזה.

"גדול כוח הזיכרון, אלי, ריבוי עמוק ואינסופי. והדבר הזה הוא רוח, הדבר הזה הוא אני. מה אני אפוא, אלי? מה טבעי? אני חיים מלאי שינוי, מרובי פנים ועצומים עד מאוד. הנה יש בזיכרוני מישורים ומעורות ומחילות לאין מספר, מלאים עד-קץ במיני דברים לאין מספר. חלק נמצאים שם באמצעות דימויים (כך הדברים הגופניים), או נוכחים בעצמם (כך המדעים) או באמצעות רעיונות שטיבם אינו ברור לי, או באמצעות רשמים, כמו הרגשות (שהזיכרון נוצר אותם גם כאשר הרוח אינה חשה אותם, למרות שכל מה שנמצא בזיכרון נמצא גם ברוח)*".

* אוגוסטינוס, וידויים, ספר עשירי סעיף 26, מלטינית: אביעד קליינברג.